

УДК (UDC) 930.2: 94(477.54/62) «18»

МИХАЙЛІЧЕНКО М.А.

ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ДВОРЯНСЬКОГО ДЕПУТАТСЬКОГО ЗІБРАННЯ (1786-1796 рр.)

В статті розглядається діяльність Харківського дворянського депутатського зібрання від початку функціонування і до тимчасового припинення його нобілітаційних повноважень. Проаналізовано положення, якими Харківське дворянське депутатське зібрання керувалося в своїй роботі. Визначено динаміку і масштаби нобілітаційного процесу в перше десятиріччя діяльності зібрання.

Ключові слова: дворянство, дворянське депутатське зібрання, нобілітація, Харківське намісництво, Слобідська Україна.

Як відомо, «Жалувана грамота дворянству» 1785 р. завершила перетворення слобідської козацької старшини на нобілітет. Ключову роль у цьому перетворенні відіграло Харківське дворянське депутатське зібрання.

Згідно із «Жалуваною грамотою дворянству» 1785 р., дворянські депутатські зібрання створювалися у кожному намісництві для укладання і продовження дворянської родовідної книги. До цієї книги мали бути внесені усі особи, які володіли нерухомим майном у намісництві і довели власну шляхетність. «Жалувана грамота» містила перелік доказів дворянської гідності, які могли вважатись беззаперечними (залишаючи, при цьому, можливість «сверх того отыскать могущихся справедливых и неоспоримых доказательств котрого рода, хотя бы здесь и не прописаны были»). Якщо докази, надані претендентами на дворянство, були визнані достатніми не менш як двома третинами членів дворянського депутатського зібрання, претендент визнавався спадковим дворянином, вносився до дворянської родовідної книги й отримував дворянську грамоту [3, с. 352-355]. Таким чином, дворянські депутатські зібрання контролювали весь процес нобілітації місцевої еліти, починаючи від розгляду доказів дворянства і закінчуючи видачею дворянських грамот. До складу зібрань входили губернський предводитель дворянства та дворянські депутати, обрані від кожного повіту.

Харківське дворянство досить швидко відреагувало на положення «Жалуваної грамоти дворянству». У серпні 1785 р., тобто вже за чотири місяці після її появи, були проведені вибори повітових дворянських депутатів «для составления дворянской книги» [14, арк. 52]. Нам вдалося з'ясувати імена лише окремих депутатів. Так, в ордерах харківського намісника Дмитра Автономовича Норова, датованих 14 січня 1786 р., згадуються прізвища двох дворянських депутатів - майора Олексія Савича від Сумського повіту та капітана Олександра Петровича Мужланова від Лебединського [8, арк. 3, 8]. З абеткового списку дворян Краснокутського повіту дізнаємось, що дворянським депутатом від цього повіту було обрано поручика Георгія Зашаловського [10, арк. 233 зв.-234]. При цьому зазначимо, що діяльність

Михайліченко Микола Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету.

першого складу дворянського депутатського зібрання була нетривалою. Вже у грудні 1786 р. відбулися чергові дворянські вибори, під час яких обрано новий склад дворянського депутатського зібрання [9, арк. 80]. За результатами цих виборів до складу Харківського дворянського депутатського зібрання увійшли:

1. Григорій Романович Шидловський - губернський предводитель дворянства;
2. Олексій Федорович Алфьоров - лебединський дворянський депутат;
3. Іван Андрійович Виродов - золочівський дворянський депутат;
4. Юрій Андрійович Виродов - вовчанський дворянський депутат;
5. Степан Анікейович Волжин - сумський дворянський депутат;
6. Яким Степанович Галкін - охтирський дворянський депутат;
7. Андрій Єлисейович Зарудний - ізюмський дворянський депутат;
8. Олексій Якович Квітка - харківський дворянський депутат;
9. Іван Іванович Ковалевський - чугуївський дворянський депутат;
10. Осип Петрович Куколь-Яснопольський - білопільський дворянський депутат;
11. Василь Васильович Курський - богодухівський дворянський депутат;
12. Михайло Юрійович Лесовицький - валківський дворянський депутат;
13. Іван Іванович Пустовойтов - недригайлівський дворянський депутат;
14. Ілля Васильович Савич - миропільський дворянський депутат;
15. Омелян Несторович Сорочинський - краснокутський дворянський депутат;
16. Петро Семенович Сухотін - хотимський дворянський депутат [2, с. 61].

Харківське дворянське депутатське зібрання розпочало свою роботу у січні 1786 р. Тоді ж було затверджено і *«Положення Харьковського дворянського общества»* [7, арк. 15]. Цей документ регламентував (виходячи з положень *«Жалуваної грамоти дворянству»*) діяльність дворянських депутатських зборів: час і тривалість зібрань, процедуру засідань, порядок ведення справ тощо.

Згідно із *«Положеннями»* дворянське депутатське зібрання мало щорічно, з першого грудня по перше лютого *«и сколько нужна потребует»*, збиратись у губернському місті *«для отправления дворянских общественных дел; а дабы течение оных, как и наблюдение порядка и в прочее время не прервалось, и через то не произошло бы какого либо упущения, для того дворяне, из депутатов по очереди и секретарь всегда, остаются и живут в дворянском доме»*. При цьому вказувалось, що *«как губернский предводитель сам собою по крайней мере без двух очередных депутатов и секретаря, так и уездные депутаты без губернского предводителя, не должны производить ничего по делам общественным»*. Якщо ж губернський предводитель не міг брати участь у роботі дворянського депутатського зібрання, він мав повідомити про це повітових депутатів і дворянського секретаря та запропонувати одному з повітових предводителів тимчасово заступити його на посаді [7, арк. 5 зв.-6].

Під час засідань дворянського депутатського зібрання депутати мали засідати *«по порядку городов»*, а секретар мав сидіти навпроти губернського

предводителя «дабы он удобнее мог записывать, или читать, о чем ему предложено от него будет» [7, арк. 8 зв.]

Усі справи, які перебували у провадженні дворянського зібрання, мали фіксуватись «на письме за их (дворянських депутатів і губерньського предводителя - М.М.) и секретарским подписанием и вносят в протокол дабы потом все то могло быть представлено собранию» [7, арк. 5 зв.-6].

Перед початком нових дворянських виборів губерньський предводитель мав запропонувати дворянському секретарю скласти «краткую выписку, о всех производствах в течении трех лет его предводительства происшедших, при чем рассматриваются щеты расходам, свидетельствуется наличная казна и обязательства на суммы, отданные в проценты, осматривается дом, архива, и требуется отчет о всем, что от общества в ведение собрания дворянского вверено» [7, арк. 6].

Важливу роль у провадженні справ дворянського зібрання і дворянського депутатського зібрання відігравав дворянський секретар, який обирався дворянським зібранням «из дворян известного достоинства и искусного в письмоводстве» [7, арк. 8]. Першого секретаря Харківського дворянського зібрання було обрано 4 січня 1786 р. Ним став чугуївський поміщик поручик Яків Кричевський [7, арк. 16].

Секретар обирався на невизначений термін: «должность сия требует способности и привычки, то Секретарь не переменяется, пока обществу он будет угоден, или по желанию его одного уволнится» [7, арк. 9].

«Положення» чітко визначали обов'язки та повноваження дворянського секретаря. У першу чергу це стосувалось ведення письмових справ дворянського депутатського зібрання: «секретарь отправляет все письменные дворянского общества дела, ведет им протокол, и имеет в смотрении своем архиву, что все обязан он содержать в надлежащем порядке» [7, арк. 8-8 зв.].

Секретар мав виконувати усі усні та письмові доручення губерньського предводителя «по делам общественным ... как при собраниях депутатов, так и одного». Що до інших питань, які стосувались дворянських прав, то у «Положеннях» визначалось, що секретар «зависит от всего общества, частью же никто не имеет над ним никакого права которого представление к собранию должно быть принимаемо в уважение» [7, арк. 8 зв.].

Дворянський секретар мав скріплювати своїм підписом усі справи, які вимагали підписів членів дворянського депутатського зібрання [7, арк. 8 зв.]. Справи, які не вимагали підписів членів депутатського зібрання, завірялись лише дворянським секретарем. Це, в першу чергу, стосувалось поточних документів, листів і копій рішень дворянського зібрання і дворянського депутатського зібрання. Так, підписом Якова Кричевського була засвідчена копія «Положения Харьковского Дворянского Общества», яка була надіслана в січні 1786 р. ізюмському предводителю дворянства Миколі Романовичу Шидловському [7, арк. 14]. Копія дворянської грамоти, надана до Зміївської повітової опіки Єремією Іваненковим, також була завірена лише одним підписом - дворянського секретаря Якова Кричевського [13, арк. 5]. Підписами дворянського секретаря були засвідчені також екстракти доказів дворянства [12, арк. 5].

У дворянського секретаря зберігались печатки дворянського зібрання: мала - для листів, пропозицій і справ дворянського зібрання, і велика - для грамот. «Положення» містять опис печатки харківського дворянського зібрання: *«на щите стоящем на камне, на коем высечен счастливый для дворянства 1785 год, окруженном орудиями войны и наук, украшенном цветами и увенчанном дворянскою с лаврами и пальмами короною, две соединенные руки, совокупно держат жезл меркуриев, изъясляя тем пользу нашего соединения; а над щитом является в сиянии вензловое Ее Императорского Величества Екатерины II имя и сыплет из рогов изобилия цветами на сей торжественный знак нашего союза, промыслом и щедротою ее произведенного»* [7, арк. 7 зв.-8].

Дворянському секретарю підпорядковувались протоколіст, архіваріус, два писаря та два рахівника. Дворянський секретар отримував 500 крб. щорічної платні, протоколіст та архіваріус - по 200 крб., писці - 60-120 крб. і рахівники - 50-100 крб. [7, арк. 8, 13 зв.-14].

Отже, на початок 1786 р. було створено всі передумови для nobilitaції слобідської еліти: створено дворянське депутатське зібрання, затверджено його «Положение», утворено дворянську казну. Все це дозволило вже в жовтні 1786 р. надати спадкове дворянство першим претендентам. Оскільки кожен запис у родовідній книзі, як правило, містить номер і дату складання протоколу про внесення дворянина до цієї книги, ми можемо приблизно (бо у нашому розпорядженні не всі частини родовідної книги) відновити хронологію nobilitaційної діяльності дворянського депутатського зібрання.

Перші протоколи про внесення до родовідної книги були на початку жовтня 1786 р. Так, 2 жовтня 1786 р. був складений протокол № 3 про внесення до родовідної дворянської книги поручика Петра Прокоповича, прапорщика Федора Олексійовича, колезьких реєстраторів Івана Олексійовича і Григорія Олексійовича Квіток [6, арк. 123-125]. А вже 23 жовтня було складено один з останніх протоколів, № 253, про внесення капітана Івана Івановича, прапорщика Мойсея Леонтійовича і капрала Івана Івановича Пустовойтових до шостої частини родовідної книги. А за день до цього, 22 жовтня було укладено протокол № 204 про внесення до шостої частини родовідної книги кількох представників роду Авксентьевих [6, арк. 12-16, 225-227]. Отже, члени дворянського депутатського зібрання в один день могли ухвалювати відразу кілька десятків рішень про внесення до родовідної книги. Усього ж у 1786 р. дворянське депутатське зібрання ухвалено рішення про внесення до родовідної книги 277 дворян [1, арк. 1-8 зв.].

Що ж стосується nobilitaційного процесу у наступні роки, то в нашому розпорядженні, крім родовідної книги, є інше важливе джерело - опис справ Харківського дворянського депутатського зібрання про внесення дворян до родовідної книги за 1786-1835 рр. [1]. За допомогою цього опису ми можемо визначити кількість і персональний склад дворян, внесених до родовідної книги. Спираючись на цей опис ми не можемо визначити точну кількість дворян, внесених до родовідної книги, оскільки на час складання опису дехто з внесених до цієї книги осіб (у першу чергу колишні однодворці і військові обивателі) втратив дворянство, а частина дворянських справ була перенесена до архівів дворянських зібрань інших губерній. В описі також не зафіксовано,

до якої частини родовідної книги були внесені ті чи інші дворяни. Проте, ці відомості дають нам можливість визначити динаміку нобілітаційного процесу у досліджуваній нами період (див. табл.1).

Таблиця 1:

Динаміка нобілітаційної діяльності харківського дворянського депутатського зібрання

№	рік	кількість справ, переданих до архіву	час проведення засідань дворянського депутатського зібрання
1	1786	215	жовтень
2	1787	206	грудень
3	1788	21	березень
4	1789	237	жовтень
5	1790	34	жовтень
6	1791	25	вересень
7	1792	101	грудень
8	1793	-	-
9	1794	113	жовтень
10	1795	131	травень, жовтень

Як бачимо, на кінець 1789 р. вже значна частина дворянських родів намісництва змогла довести свої права на спадкове дворянство. Губернський предводитель Іван Зарудній у своєму листі до правителя Харківського намісництва Федора Кишенського, датованому 19 травня 1790 р., міг підбити деякі підсумки щодо діяльності дворянського депутатського зібрання: *«По всемилостивейшее пожалованной от Ея Императорского величества благородному российскому дворянству на права и вольности Грамоте по 37-му пункту дворянское собрание в 9-й день Генваря 1786 года открыто и позволенные нижеписанными пунктами высочайшей Грамоты: 50-м дворянский дом, 51-м архиву, 52-м печать, 53-м секретаря, 54-м составляемую добровольными складками казну имеет; и в сходственность 66 и 90 пунктов выбранными обществом от округа по одному депутату разбор дворянским родам начат, коих пять сот двадцать фамилий, сто ж девяносто две по силе высочайшей грамоты по недостаточным доказательствам не внесены, но за непредставлением от многих господ дворян доказательств еще разбор не окончен»* [11, арк. 54].

Отже, у жовтні 1789 р. було в цілому завершено розгляд доказів шляхетності, які були надані на розгляд Харківського дворянського депутатського зібрання в перші 2-3 роки після початку його діяльності.

Разом із тим, процес нобілітації не був завершений, що і визнає Іван Зарудній. У 1792 і 1794-1795 рр. розгортається новий етап нобілітації, перерваний указом від 4 грудня 1796 р., який забороняв дворянським депутатським зібранням видавати дворянські грамоти *«не носившим такое*

преимущество, в которое (дворянство - М.М) утвердить, или во оное вновь облечь единственно зависит от Самодержавной Власти, Богом Нам дарованной» [4, с. 216-217].

Лише у травні 1801 р., після сходження на російський престол Олександра І, дворянські депутатські зібрання знов отримали право «*рассмотрения и утверждения представляемых Дворянством о сем достоинстве доказательств*» [5, с. 625]. Проте, навіть після того, як дворянські депутатські зібрання знову отримали це право, нобілітаційний процес вже не набирав такого розмаху як у 1786-1795 рр. Так, згідно з описом справ Харківського дворянського депутатського зібрання, у 1801 р. до архіву зібрання надійшло 9 дворянських справ, у 1802 р. - 34, у 1803 р. - 37, у 1804 р. - 41, у 1805р. - 6 [1, арк. 43 зв.-56].

Отже з'ясовано, що діяльність Харківського дворянського депутатського зібрання розпочалася в січні 1786 р. У жовтні того ж року було складено перші протоколи про введення в дворянство. Всього ж у 1786-1795 рр. зібрання ухвалило 1083 рішення про внесення до дворянської книги. В своїй діяльності Харківське дворянське депутатське зібрання керувалося як «*Жалуваною грамотою дворянству*», так і власними «*Положениями*», які детально регламентували його роботу.

1. Державний архів Харківської області (далі ДАХО), ф. 14. «Харківське дворянське депутатське зібрання», оп. 14. «Личные дела дворян внесенных в родословную книгу». 1786-1835. - 142 арк.

2. *Ильяшевич Л. В.* Краткий очерк истории Харьковского дворянства / Л.В. Ильяшевич. - Харьков: ИД «Райдер», 2002. - 208 с.

3. Полное собрание законов Российской империи. - Т. 22. - СПб., 1830. - 1175 с.

4. Полное собрание законов Российской империи. - Т. 24. - СПб., 1830. - 872 с.

5. Полное собрание законов Российской империи. - Т. 26. - СПб., 1830. - 882 с.

6. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, відділ колекцій рідкісних видань і рукописів. - Родовідна дворянська книга Харківського намісництва. - Ч. 6. - 344 с.

7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДІАК України), ф. 1709. Харківське намісницьке правління, оп. 2, спр. 860. Положення про дворянство Харківського намісництва; листи до предводителя дворянства Ізюмського повіту М.Р. Шидловського. 1786. - 18 арк.

8. ЦДІАК України, ф. 1709. Харківське намісницьке правління, оп. 2, спр. 885. Рапорти земських ісправників про неприбуття повітових депутатів до м. Харкова для отримання «Положення про дворянство Харківського намісництва». 1786. - 32 арк.

9. ЦДІАК України, ф. 1709. Харківське намісницьке правління, оп. 2, спр. 911. Рапорти повітових і нижніх земських судів, дворянських опік і городничих про вибори совісних суддів і засідателів повітових присутствій. Списки дворян і відставних козацьких старшин. 1786, арк. 1-113.

10. ЦДІАК України, ф. 1709. Харківське намісницьке правління, оп. 2, спр. 912. Списки дворян Лебединського, Краснокутського та інших повітів. 1786, арк. 114-235.

11. ЦДІАК України, ф. 1709. Харківське намісницьке правління, оп. 2, спр. 1364. Списки дворян Харківського, Охтирського та інших повітів. 1790. - 207 арк.

12. ЦДІАК України, ф. 1709. Харківське намісницьке правління, оп. 2, спр. 2023. Родословные таблицы дворян Харьковской губернии (журнал записи решений наместнического правления о подтверждении дворянского происхождения отдельных лиц). 1792. - 64 арк.

13. ЦДІАК України, ф. 1919. Зміївська дворянська опіка, оп. 1, спр. 8. Прошення помещиков о выдаче их детям свидетельств о дворянском происхождении. 1797. - 6 арк.

14. ЦДІАК України, ф. 1923. Чугуївська дворянська опіка, оп. 1, спр. 15. Наряд Чугуевской дворянской опеки представляемых формулярным списком о внесении дворян в дворянский список. 1785. - 173 арк.

Михайличенко Н. А. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАРЬКОВСКОГО ДВОРЯНСКОГО ДЕПУТАТСКОГО СОБРАНИЯ (1786-1796 гг.)

В статье рассматривается деятельность Харьковского дворянского депутатского собрания от начала функционирования и до временного прекращения его нобилитационных полномочий. Проанализированы положения, которыми Харьковское дворянское депутатское собрание руководствовалось в своей работе. Определена динамика и масштабы нобилитационного процесса в первое десятилетие деятельности собрания.

Ключевые слова: дворянство, дворянское депутатское собрание, нобилитация, Харьковское наместничество, Слободская Украина.

Mikhaylichenko M. A. ACTIVITY OF KHARKIV NOBLE DEPUTY ASSEMBLY (1786-1796)

In the article the peculiarities of the Kharkiv noble deputy assembly from the beginning of its functioning and to the temporary suspension of its nobilitation activities are considered.

According to the Charter to the Nobility 1785, the Deputy Assemblies were chartered in every governorate for considering the evidences of nobility and making up the genealogical book of the nobility. The Noble Deputy Assemblies included a Marshal of the Nobility and noble deputies elected from every district.

The genealogical book of the nobility should have contained all the people owning real estate in the governorate and having proved their nobility. The nobility considered proven if the evidence provided by the applicants, were found sufficient by at least two thirds of the members of noble deputy assembly. In this case the nobleman was submitted to the genealogical book of the nobility and received a charter to the nobility. Thus, the noble deputy assembly controlled the whole process of ennoblement of local elite, from the examining of nobility evidences and to the issuing of noble charters.

Kharkiv noble deputy assembly was chartered at the beginning of January 1786. In its activities it was guided by the Charter to the Nobility and its own "Regulations of Kharkov noble society", adopted on January 4, 1786. This document regulated issues concerning the functioning of Kharkiv noble deputy assembly, time and duration of meetings, procedure of sessions, order of doing business, etc. Thus, according to the "Regulations" the noble deputy assembly was to assemble annually from the first of December till the first of February in the provincial town of running business. Herewith, the secretary of the Assembly was to be constantly present in the noble assembly, and noble deputies were to take turns. The cases were to be settled in the presence of at least two deputies, marshal of the nobility and a secretary. "Regulations of Kharkov noble society" also defined issues concerning the formation of noble treasury, construction of the building for Kharkiv noble deputy assembly, fees of the servants etc.

In October 1786 Kharkiv noble deputy assembly begins to make up the first minutes of the entries into the genealogical books of the nobility of Kharkiv province. Between 1786 and 1795 it took 1083 decisions, according to which 1231 noblemen were entered into the genealogical book of the nobility.

In 1796 the Russian Emperor Paul I forbids the noble deputy assembly to provide their own ennoblement. In 1801, after Alexander I accession to the throne, Kharkiv noble deputy assembly was granted the right to enter into nobility again, though it uses this right in a much smaller scale than in the first decade of its activity.

Key words: nobility, noble deputy assembly, nobilitation, Kharkiv province, Sloboda Ukraine.